

ГНАТИШИН

Людмила Богданівна
gnatluda@ukr.net

УДК 361.115.331:658

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВІДТВОРЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТА
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВINTERRELATIONS OF LABOR POTENTIAL REPRODUCTION AND
COMPETITIVENESS OF FARMING ENTERPRISESк.е.н., доцент, Львівський
національний аграрний
університет

У статті обґрунтовано наукове узагальнення теоретичних та практичних положень відтворення трудового потенціалу фермерських господарств, реалізація яких забезпечить розвиток фермерства, гарантуючи безперервність діяльності, досягнення ними конкурентних переваг, розквіт сільських громад та покращення якості життя сільського населення. Специфіку відтворення трудового потенціалу фермерських господарств обґрунтовано із врахуванням: соціальної функції фермерства; демографічної кризи на селі; мінімізації людської праці, що породжена впровадженням інноваційних технологій. Встановлено, що відтворення трудового потенціалу фермерства можливе за рахунок подолання дисбалансу галузевої структури шляхом піднесення трудомістких галузей із круглорічною зайнятістю.

* * *

В статье обосновано научное обобщение теоретических и практических положений воспроизводства трудового потенциала фермерских хозяйств, реализация которых обеспечит развитие фермерства, гарантируя непрерывность деятельности, достижения ими конкурентных преимуществ, расцвет сельских общин и улучшения качества жизни сельского населения. Специфику воспроизводства трудового потенциала фермерских хозяйств обосновано с учетом: социальной функции фермерства; демографического кризиса на селе; минимизации человеческого труда, который порожден внедрением инновационных технологий. Установлено, что воспроизводство трудового потенциала фермерства возможно за счет преодоления дисбаланса отраслевой структуры путем подъема трудоемких отраслей с круглогодичной занятостью.

* * *

The article gives a scientific generalization of theoretical and practical fundamentals concerning reproduction of labor potential of farming enterprises. Implementation of the fundamentals will secure development of farming activity, supporting continuity of operations, achievement of competitive advantages by them, flourishing of rural communities and improvement of living standards for rural population.

The aim of the research is to determine particularities and develop proposals concerning reproduction of labor potential of farming enterprises in order to increase their competitive capacity.

Peculiarities of reproduction of labor potential of farming enterprises are argued with consideration of the social function of farming business, demographic crisis in villages, minimization of human labor, caused by introduction of innovative technologies. It is confirmed that quantity tendencies of farming enterprises and employed workers cannot be considered a crucial factor for decrease of unemployment on rural territory, and the salary, at its minimum level, cannot be a source of labor potential reproduction. Putting of specialized education on the back position has forced the situation when farming business feels a sufficiency deficiency of professional machine operators, operators of equipment, etc.

Reproduction of labor potential of farming business is possible by liquidation of imbalance in the branch structure by means of growth of labor-intensive branches with all-year round employment, particularly small-scale animal breeding at family farms, as well as a wider use of labor of the members of farming enterprises outside agricultural production, increase of professional-branch and territorial mobility of rural population, improvement of the innovative constituent of labor and social protection of employees and members of farming enterprises.

Ключові слова: фермерське господарство, трудовий потенціал, відтворення, конкурентоспроможність, людський капітал, заробітна плата

Ключевые слова: конкурентоспособность, фермерское хозяйство, трудовой потенциал, воспроизводство, человеческий капитал, заработная плата

Keywords: farming enterprise, labor potential, reproduction, competitive capacity, human capital, salary

ВСТУП

У сучасних моделях аграрної економіки доволі часто масштаби найманої праці скорочуються через зміцнення матеріально-технічної і технологічної бази сільського господарства. У цьому сенсі фермерське господарство є унікальною структурою, яка на шляху інноваційного розвитку має забезпечити самозайнятість сім'ї фермера та одночасно бути місцем праці для селян – найманих працівників.

Повна чи сезонна зайнятість забезпечує стабільний дохід сільському населенню, а людський чинник

у новому постіндустріальному суспільстві стає головним фактором макроекономічного зростання та інноваційного розвитку [7, с. 62]. На нашу думку, фермерське господарство, як юридична особа, та його трудовий потенціал – це свого роду симбіоз компромісної взаємовигідної співпраці фермера, членів його сім'ї та найманих працівників. Фермерське господарство як роботодавець сповна виконує свою соціальну функцію, забезпечуючи дохід найманому працівнику, а працівник як носій певних можливостей у сенсі кваліфікованих характеристик, свій трудовий потенціал спрямовує безпосередньо на підвищення конкуренто-

спроможності.

МЕТА РОБОТИ

Метою дослідження є з'ясування особливостей та формулювання пропозицій щодо відтворення трудового потенціалу фермерських господарств з метою підвищення їх конкурентоспроможності.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічну основу дослідження становлять сукупність методів наукового пізнання. Зокрема, для досягнення поставленої мети використано методи: системний – для виявлення загальних закономірностей формування трудового потенціалу фермерських господарств та оцінки його відтворення; індукції та дедукції – для узагальнення явищ і процесів, що пов'язані із розвитком трудового потенціалу фермерських господарств та впливом перебігу його відтворення на конкурентоспроможність фермерства; аналізу і синтезу – для визначення тенденцій у зміні показників відтворення трудового потенціалу фермерських господарств; SWOT-аналізу – для ідентифікації сильних і слабких сторін, можливостей та загроз використання трудового потенціалу фермерських господарств; графічний – для наочного подання матеріалу дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ

Трудовий потенціал фермерських господарств – це загальна оцінка ресурсів живої праці та залишкових трудових можливостей членів ферми, що сформовані або формуються в умовах ринкового виробництва і характеризуються діалектичною єдністю кількісних і якісних ознак. Трудовий потенціал поєднує економічно-активних та працездатних осіб фермерського господарства, іншими словами, робочу силу та залишкову спроможність людей до праці, з точки зору їх фізичних і розумових можливостей брати участь у виробничому процесі. Також досліджувана категорія характеризується не лише з кількісної (за носіями здатності до праці) чи якісної (стан фізичного розвитку і здоров'я, рівень освіти і кваліфікації

тощо) сторін. Це діалектична єдність, що визначає сутність поняття. Об'єктною базою оцінки трудового потенціалу виступає відтворення трудових ресурсів.

Сільськими жителями фермерські господарства вже сприймаються як звична складова підприємницької діяльності на селі. Згідно досліджень вчених Львівського національного аграрного університету, протягом останніх 20-ти років суттєво зросла частка селян, котрі вважають досить прийнятним статус найманого працівника у фермера. За даними соціологічного опитування, котре проводилось в одному із сільських населених пунктів Львівщини, у 1996 р. таких селян, серед охоплених опитуванням респондентів, налічувалося лише 17 %, а у 2016 р. – 31 % [1, с. 68-71]. Разом з тим, третина опитаних заявили про можливість працювати у фермера лише тоді, коли не знайдуть іншої роботи, і досить велика частка респондентів – 17 % вважають, що ніколи не будуть працювати у фермера. Тобто, загалом через важкі умови та переважання ручної праці, інколи упереджене ставлення селян до успішного сусіда-фермера, сезонність та низький рівень винагороди, селяни зайнятість у фермерів сприймають як малопривабливу. На проблеми відтворення трудового потенціалу у фермерських господарствах свій відбиток накладають також інші моменти, які репрезентовані у табл. 1.

Зведення трудового потенціалу до наявного ресурсу праці здебільшого характерне для його дослідження на мікрорівні, де трудовий потенціал розглядається у контексті його сприяння досягненню цілей та високих показників діяльності підприємства в конкретних виробничих умовах [9, с. 141-142]. Трудовий потенціал фермерського господарства є змінною величиною. Працездатність фермера, членів його сім'ї та найманих працівників, а також акумульовані у процесі трудової діяльності фахові здібності і досвід підвищуються в міру розвитку і удосконалення знань та навичок, зміцнення здоров'я, покращення умов праці і життєдіяльності.

Таблиця 1

SWOT-аналіз використання трудового потенціалу у фермерських господарствах України

[власна розробка автора]

Сильні сторони	Слабкі сторони
Ріст продуктивності праці Покращення рівня технічної оснащеності Залучення молодого персоналу Перехід фермерства на інноваційно-інвестиційну основу розвитку	Неповна зайнятість протягом року Низький рівень оплати праці Непрестижність сільськогосподарських професій Загальна тенденція зменшення працівників у фермерських господарствах
Можливості	Загрози
Удосконалення мотиваційного механізму Збільшення обсягів виробництва Залучення фермерства в інституційне середовище Схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-20 рр. Вивільнення сільськогосподарських працівників через поширення агрохолдингів	Неналежні умови праці Плинність кадрів Занепад галузі тваринництва Збільшення рівня безробіття Несприятлива демографічна ситуація

Найпершою та основоположною характеристикою трудового потенціалу фермерських господарств є його чисельність і структура, яка залежить від розмірів виробництва, розмірів землекористування, спеціалізації господарства, складності та трудоемності ви-

робничих і управлінських процесів, ступеня їх механізації тощо. Отож, динаміка чисельності зайнятих працівників у фермерських господарствах має строка-ту тенденцію (рис. 1).

Найвища зайнятість у фермерських господарствах

України припадає на період 2005-2008 рр. – етап стрімкого росту кількості фермерських господарств. Важким періодом для фермерства, в т.ч. й стосовно зайнятості, слід вважати 2013-15 рр.. Це роки, що пов'язані із початком військової агресії на сході України, наслідки якої відобразились як на динаміці кількості фермерських господарств, так і на інших показниках їх діяльності.

Стабілізація позитивної динаміки показників найманої праці та загальної кількості працівників фермерських господарств відбулась лише у 2016 р.. На кінець 2016 р. загальне число працівників фермерських господарств вперше досягло рівня першого десятиріччя XXI ст.. Таким чином, станом на кінець 2016 р. у фермерських господарствах було зайнято на 1922 особи більше, ніж у 2014 р.. Якщо динаміку зай-

нятості розглядати шляхом порівняння загальної чисельності працівників і кількості найманих працівників, то бачимо, що у відрізку 2011-13 рр. на тлі збільшення загальної зайнятості, показник кількості найманих працівників мав спадну тенденцію. Це може бути проявом кращого розвитку дрібного сімейного фермерства у цей час.

Зауважимо, що зменшення загальної кількості фермерських господарств, в т.ч. і малих, а також недостатній рівень платоспроможності фермерських господарств ускладнюють утримання найманих працівників. Також до причин зниження зайнятості у сегментів фермерських господарств слід віднести відсутність паритетності у розмірах середньої заробітної плати не лише у порівнянні з іншими видами економічної діяльності, а й у середині галузі (рис. 2).

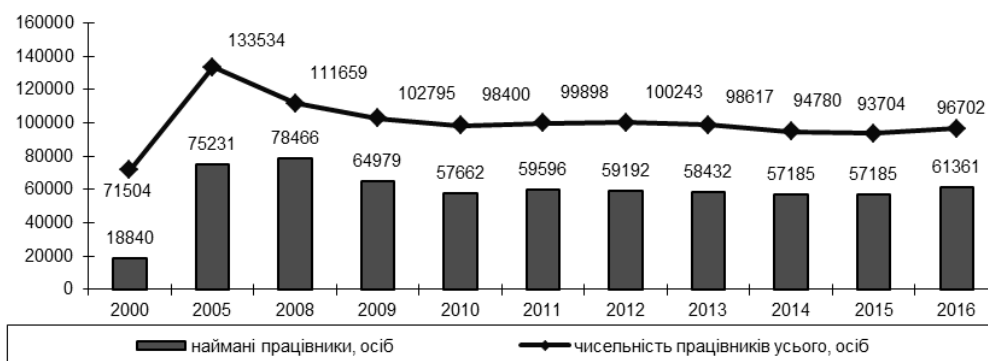

Рис. 1. Чисельність працівників у фермерських господарствах України [побудовано згідно [3, с. 100; 9, с. 177]]

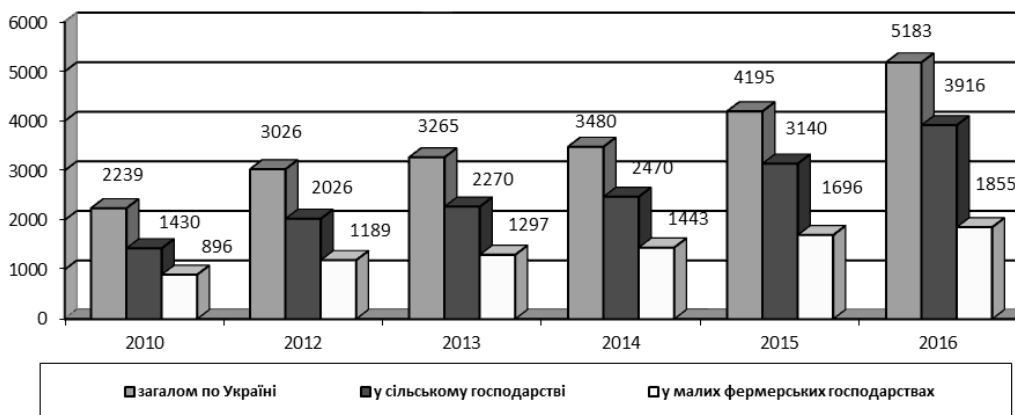

Рис. 2. Динаміка середньої заробітної плати в Україні, грн. [розраховано і побудовано за даними Державної служби статистики України (форма 2-ферм) та [8, с. 22]]

Таким чином, в Україні сільське господарство залишається галуззю з найнижчим рівнем оплати праці, а рівень доходів найманих працівників на рівні мінімальної заробітної плати не дає можливості забезпечувати навіть просте відтворення трудового потенціалу, що сприяє розвитку тіньової зайнятості сільського населення, збільшує міграцію селян до великих міст або за кордон [6].

Забезпечення фермерських господарств кваліфікованими кадрами – одне з ключових завдань сьогодення. Це зумовлено тим, що роль людей у забезпеченні

конкурентоспроможності фермерського укладу суттєво зростає. Як результат, нами встановлено взаємозв'язок виробничого потенціалу з конкурентоспроможністю фермерського господарства, у даному випадку через відтворення трудового потенціалу, що представлено на рис. 3.

Важливим елементом інвестування відтворення трудового потенціалу є витрати на формування якісних показників людського капіталу, зокрема на освіту, охорону здоров'я та соціальний захист (табл. 2).

Рис. 3. Взаємозв'язок виробничого потенціалу з конкурентоспроможністю фермерського господарства через відтворення трудового потенціалу [власна розробка автора]

Таблиця 2

Динаміка інвестицій у людський капітал України, млн. грн. [розраховано згідно [3; 4; 5]]

Вид спрямування	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2015р. до 2013р., %
В освіту				
Державою	115963,0	109520,9	1207120,9	більше в 10,4 рази
дошкільну	34383,1	33497,3	40267,7	117,1
загальну середню	29164,3	27418,7	31080,6	106,6
професійно-технічну	7307,0	6593,6	7005,0	95,9
вищу	45108,4	42011,3	51767,6	114,8
в т.ч. Міністерством аграрної політики та продовольства України	23,7	1996,5	13293,0	більше в 560,9 рази
Домогосподарствами	17325,7	15403,7	20013,0	115,5
Приватними фірмами та корпораціями	884,2	887,0	929,3	105,1
В охорону здоров'я				
Державою	96597,3	99595,2	132235,2	136,9
Допомога соціального захисту				
Державою	354337,7	346144,6	401862,4	113,4

В Україні за досліджуваній період сума інвестицій у людський капітал збільшилася за всіма напрямками, зокрема відчутне збільшення в освіту – в 10,4 рази, або на 1091158,0 млн. грн.. Однак, у розрізі провайдерів бачимо зменшення видатків на професійно-технічну освіту. Для фермерських господарств ця негативна тенденція особливо відчутна. Фермерство, у зв'язку із витісненням професійно-технічної освіти на другий план, вразливо відчуває брак професійних механізаторів, операторів устаткування тощо.

Міністерство аграрної політики та продовольства України фінансує мізерну частку видатків на освіту – лише 1,2 % загального фінансування у 2016 р.. Враховуючи те, що практично усі вищі навчальні заклади надають освітні послуги у підпорядкуванні Міністерства освіти і науки України, логічно вважати, що ле-

вова частка видатків на освіту Міністерства аграрної політики та продовольства України спрямовується саме у сектор професійно-технічної освіти, однак фермери постійно вказують на брак кваліфікованих працівників.

Частка домогосподарств в освіту членів своїх сімей також незначна – 1,6 % у загальній структурі інвестицій в освіту. Сума коштів, яку домогосподарства у 2015 р. офіційно сплачували за вищу та професійно-технічну освіту своїх родичів, була у 2,9 рази менша від аналогічної суми, яка спрямовувалася державою цим провайдерам.

Порівняно із видатками на охорону здоров'я та соціальний захист, найбільшими інвестиціями у людський капітал є видатки на освіту. Структурно інвестиції у людський капітал у 2015 р. мали таке співвід-

ношення: видатки на освіту – 69,3 %, видатки на охорону здоров'я – 7,6 %, видатки на соціальний захист – 23,1 %. Питома вага видатків державного бюджету на охорону здоров'я є не виправдано малою, а в попередні роки була ще меншою. Звичайно, в Україні окрім державної медицини активного розвитку набуло приватне медичне обслуговування. Але чи завжди такі послуги є доступними для селян – питання риторичне.

Отож, без створення належних умов для розширеного відтворення трудового потенціалу, такий потужний виробничий потенціал фермерських господарств залишиться нерезалізованим. На рівні фермерських господарств, це означає розстановку пріоритетів щодо збереження наявного та примноження трудового потенціалу. У контексті збереження сільської сфери життя та відновлення тваринницької галузі, фермерство зобов'язане вистояти перед стратегіями мінімального залучення трудового потенціалу. Виходячи з цього, фермер повинен уявити собі, що зростаюче значення працівників у відтворенні виробничого потенціалу, створює мультиаспектну перевагу, завдяки чому стає можливим прискорення темпів відтворення виробничого потенціалу та якісне оновлення трудового потенціалу фермерських господарств.

ВИСНОВКИ

Відтворення трудового потенціалу та підвищення конкурентоспроможності фермерства можливе за рахунок подолання дисбалансу галузевої структури шляхом піднесення трудомістких галузей із круглорічною зайнятістю, особливо дрібномасштабного тваринництва у сімейних фермах, а також ширшого використання праці членів фермерського господарства поза сільськогосподарським виробництвом, підвищення професійно-галузевої і територіальної мобільності сільського населення, покращення інноваційної складової праці та соціального захисту найманих працівників і членів фермерських господарств.

Список використаних джерел

1. *Економічна реформа – очима села: 20 років потому: результати та аналіз повторного соціологічного опитування* / Ю.Е. Губені, О.А. Біттер, В.В. Бондарчук, С.Ю. Жарська, І.І. Топішко, І.Б. Яців та ін. Львів: НВФ «Українські технології», 2017. 94 с.
2. *Липчук В.В., Гнатишин Л.Б., Кордоба О.М. Фермерські господарства: стан, проблеми та стратегії розвитку: монографія.* Львів: Магнолія-2006, 2010. 236 с.
3. *Національні рахунки освіти України у 2015 році: Статистичний бюлетень.* Державна служба статистики України, 2017, 88 с.
4. *Національні рахунки охорони здоров'я (НРОЗ)*

України у 2015 році: статистичний бюлетень. Державна служба статистики України, 2017, 144 с.

5. *Національні рахунки соціального захисту (НРСЗ) України у 2015 році: статистичний бюлетень.* Державна служба статистики України, 2017, 133 с.

6. *Нікуліна О.В., Нікуліна Т.М. Розвиток українського села: проблемний аспект.* Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. 2014. Вип. 200 (2). С. 205-209.

7. *Пустовіт М.В. Трудовий потенціал: еволюція наукових уявлень.* Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. 2010. № 4(3). С. 62-66.

8. *Сільське господарство України за 2016 рік: статистичний збірник / за ред. О.М. Прокопенка.* К.: Державний комітет статистики України, 2017. 246 с.

9. *Шевченко І.Ю. Трудовий потенціал регіону: сутність та базова структура.* Економіка і регіон. 2012. № 6. С. 141-145.

References

1. *Y.E. Hubeni, O.A. Bitter, V.V. Bondarchuk S.Y., Zharska, I.I. Topishko, I.B. Yatsiv et al. Economic reform through village's eyes: 20 years later: results and analysis of secondary sociologic interviewing.* Lviv: NVF "Ukrayinski tekhnologii", 2017. 94 p. (in Ukrainian).
2. *Lypchuk V.V., Hnatyshyn L.B., Kordoba O.M. Farming enterprises: conditions, problems and strategies of development: monograph.* Lviv: Mahnoliia-2006, 2010. 236 p. (in Ukrainian).
3. *National accounts for education of Ukraine in 2015: statistical bulletin.* State Office of Statistics of Ukraine. 2017. 88 p. (in Ukrainian).
4. *National accounts for healthcare (NAHC) of Ukraine in 2015: statistical bulletin.* State Office of Statistics of Ukraine, 2017. 144 p. (in Ukrainian).
5. *National accounts for social security (NASS) of Ukraine in 2015: statistics bulletin.* State Office of Statistics of Ukraine, 2017. 133 p. (in Ukrainian).
6. *Nikulina O.V., Nikulina T.M. Development of Ukrainian village: a problem aspect.* Scientific journal of National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine, Series: Economics, agrarian management, business. 2014, Issue 200 (2) pp. 205-209 (in Ukrainian).
7. *Pustovit M.V. Labor potential: evolution of scientific ideas.* Scientific herald of Poltava University of Economics and Trade, Series: Economic sciences. 2010. № 4(3) pp. 62-66 (in Ukrainian).
8. *Agriculture of Ukraine in 2016: statistical collection / edit. by O.M. Prokopenko.* K.: State Committee of Statistics of Ukraine, 2017. 246 p. (in Ukrainian).
9. *Shevchenko I.Y. Labor potential: essence and basic structure.* Economics and region, 2012, № 6. pp. 141-145 (in Ukrainian).